

ЕГОН ФЕКЕТЕ
(Београд)

МОРФОЛОШКИ И СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКИ МОДЕЛИ У ИМПЕРАТИВНОМ ЗНАЧЕЊУ

У раду се разматрају (а) питања регуларних и конкурентних дублетних граматичких форми облика императива и (б) различите могућности да се значење императива искаже мимо стандардних облика императива (презентом, футуrom, глаголским придевима, инфинитивом, именицом и др.).

Кључне речи: морфолошки облици — значења — императив — синтаксичко-семантички аспект, наредба — захтев — забрана — жеља, презент — футур — именице — прилози — узвици, комуникација.

Императив, као изражајни модел, подразумева модално значење које се испољава, граматички и семантички речено, обично као *зайовесѝ* ('заповедни начин'), али којом се, у ширем значењу, не исказује само као некемо упућена *наредба* или *забрана* већ, и други видови говорног лица према извршењу глаголске радње, а који се могу разумети као *молба*, *жеља* ('жељни начин', оптатив), *ијражење*, *захтев*, *налог*, *ојомена*, *дојушишање*, *сугестија* и сл., што је познато већ и из граматичке литературе.

Познато је такође (1) да императив има своје посебне морфолошке облике и (2) да се неки облици реализују перифрастичком конструкцијом: (а) речцом *нека* + *ијрезениѝ* ('нека дође') односно (б) везником (речцом) *да* + *ијрезениѝ* ('да дође') и сл.

Ова два вида исказивања императива означавају се као (а) *морфолошки*, односно (б) *синтаксички* аспект, с обзиром на то да се императив остварује или сходно граматички утврђеним правилима (мада не увек на једнак начин) или и другачије, мимо стандардних облика, које лингвистичка литература, међутим, не елаборира увек у потпуности.

Отуда је предмет овога рада намењен описивању модела којима се императив реализује мање као морфолошки облик, а више као синтаксичко-семантички потенцијал у језичком стварању.

А. МОРФОЛОШКИ АСПЕКТ ИМПЕРАТИВА

Сходно граматичким одредбама, облици императива граде се само за друго лице јединице и прва два лица множине¹ наставцима:

-и, -имо, -иѿе;
-ј, -јмо, -јѿе и
-ји, -јимо, -јиѿе.

Познато је и из граматичке литературе да се (уопштено узев) императив твори од 3. л. мн. презента и наведених наставака:

(а) наставцима -и, -имо, -иѿе императив се гради од глагола чија се основа у 3. л. мн. презента завршава на сугласник (*ѿиши + и*);

(б) наставцима -ј, -јмо, -јѿе императив се гради од глагола чија се основа у 3. л. мн. презента завршава на самогласник (*ѿева + ј*);

(в) наставцима -ји, -јимо, -јиѿе императив се гради од невеликог броја глагола чија се основа у 3. л. мн. презента такође завршава на самогласник, као: (*уз*)га-ји, (*у*)ѿа-ји, *ѿрезалоба-ји*, (*ѿре*)ѿрода-ји од глагола: (*уз*)га-јаѿи, (*у*)ѿа-јиѿи, *ѿрезалобајиѿи*, (*ѿре*)ѿродаваѿи и сл.

У вези с тим, поставља се питање: откуда то да глаголи са вокалском основом имају неједнаку творбу императива, као *ѿева-ј* али *га-ји*, утолико пре што је проблем заправо шири и не ограничава се само на наведени тип глагола.

О томе М. Стевановић каже²:

(1) Наставцима -ј (-јмо, -јѿе) императив се гради од глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на -ју или -је, с тим што је у основи инфинитива *ѿреѿходни слоб краѿак*, као: *бира-ѿи — бира-ј, куѿова-ѿи — куѿу-ј, ѿева-ѿи — ѿева-ј, сѿоја-ѿи — сѿо-ј, броји-ѿи — бро-ј* итд.

(2) Наставцима -ји (-јимо, -јиѿе) императив се гради од глагола који у 3. л. мн. презента имају на крају основе дуг самогласник, као: *заѿаји, ѿреѿродаји* (према *ѿреѿрода-ју* од *ѿреѿродаваѿи*), *задаји* (према *зада-ју* од *задаваѿи*).

(3) Наставцима -и (-имо, -иѿе) императив се гради од свих глагола који у 3. л. мн. презента имају *дуго у* и *дуго е*, а непосредно претходни слог се не завршава сугласником *ј*, као: *ѿрес-и* (: *ѿрес-у*), *ори, крени, вежи, носи, држи*³.

¹ Стевановић 1964 наводи да се заповест може исказати самоме себи, обликом 1. л. јд. презента и везником (заправо, речцом) *да*, као: *да ја идем*.

² Иб.: 345–346.

³ Иб.: 346.

Показује се, међутим, да проблем овиме није сасвим исцрпљен, јер се у језику јављају и дублетне форме, као: *осво-ј* и *осво-ји*, *йодо-ј* и *йодо-ј(у)*, *сйој(у)*, *усвој(у)*, *наброј(у)*, *уби(ј)*, *сакри(ј)* и сл.⁴

Б. СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ ИМПЕРАТИВА

У вези са синтаксичко-семантичким моделом императива посебно се издваја 3. л. императива, које се, по граматичким правилима, односи на неприсутна лица, а гради се, према граматичким упутствима, описно — обликом 3. л. презента јд., односно мн. датог глагола и заповедном речцом *нека* (*нека ради*, *нека раде*), односно везником *да* и обликом презента глагола — за 1. л. јд., односно за 1. л. мн. (нпр. *да радим*, *да учимо*)⁵.

Шире и потпуније гледано, императив се заправо не своди само на заповести и налоге, већ изражава и другачије опције, такве као што су *молба*, *ојомена*, *жеља*, *забрана*, *дозвола*, *дојушћење*, *йредлог*, *йрейорука*, *сугесџија*, *савеџ*, *ујозорење*, *захџев*, *йроџесџ*, *йреџња*, *команда* и сл., које, начелно узев, говорно лице упућује слушаоцу (ређе некоме ко није присутан у говорној комуникацији), при чему се својство језика приклања не само стандардним граматичким облицима, већ и успостављањем значењских синтаксичких модела, који се понекад испољавају перифрастично, повезивањем глаголских облика с везницима, императивним речима или облицима и сл.

Међутим, императивом се не исказује само „imperatio“, тј. само модална значења, већ у одређеним контекстуалним ситуацијама императивно значење може имати и *временска* обележја, таква која, синтаксичким средствима, имплицирају *садашњосџ*: (‘*додај* ми ту књигу’, тј. одмах), *будућносџ* (‘*донеси* ми ту књигу’, тј. сутра), *йрошлосџ*: (‘а они *вуци*, *вуци*, ал’ (репу) никако извући *не могу*’ (тј. репу нису могли извући))⁶.

⁴ Прагматички, и сасвим поједностављено речено, може се казати да се императив најчешће гради тако да глаголи чија се презентска основа завршава *самогласником*, у императиву имају — *сугласничке* наставке и, обрнуто, ако се презентска основа завршава *сугласником*, императив се гради — *самогласничким* наставцима.

⁵ Исп. потпуније Стевановић 1964: т. 349д и 1979: т. 666.

⁶ Последњи пример спада у тзв. приповедачки императив, карактеристичан за исказивање прошлих догађаја. Оваква употреба императива није, међутим, својствена савременом књижевном изражавању већ се у тој функцији знатно чешће јавља потенцијал (Стевановић 1979: 709).

Синтаксичким односима у реченици може се императивом исказати и *кондиционално* значење: *Научи лекцију добро, положићеш сигурно (= ако научиш — положићеш)* и др.

Потпуније речено, императивом се изражавају опције — тражења, допуштања, наредбе, позивања и сл., дакле, *значења* која се посебно обликованим синтаксичким моделима могу, мимо стандардних граматичких облика, употребити у конкуренцији са регуларним облицима императива. Ми се, отуда, у овом раду пре свега осврћемо на такве облике, оне који имају (могу имати) значења императива, а нису увек исказани одговарајућим, стандардним облицима императива.

У том правцу разматрамо:

ПРЕЗЕНТ у императивном значењу

Тим обликом се исказује — *наредба, савет, ујозорење, захтев* и сл. који се тичу онога што би требало да се деси, обави у тренутку говора говорног лица или у блиској *будућности*. Радња се најчешће упућује присутном, дакле, саговорнику којем се говорник обраћа, а исказује се 2. л. јд. или мн., али се радња може односити (обухватати) и лице које је у датом тренутку говорник.

(а) Императивни презент се у оваквој ситуацији често употребљава у конструкцији са подстицајном речцом: *да, де, деде, дедер(ше), дела* и сл.

Примери:

Да урадише домаћи задатак. *Деде* ми *враћи* књигу. *Да илаћим* (нпр. у кафани)⁷. *Да погледамо* прву секвенцу. Хајде *да анализирамо* ту ствар. Хајде *да сачекамо* можда ће се нешто десити. *Да видим* како ходаш. *Деде* ми сад једну *наћочи*. Сви коњи заиграше, *дедер* и ти, сивче. *Идемо* на изложбу књига. Желим *да* ме *йоменеш* у молитвама својим. *Да будемо* стално на опрезу. *Не узмимо* му то за зло⁸.

⁷ За овај тип примера (ib.: 708) каже да су „разговорни“ и наводи примере: *Да идем; Да чекам*.

⁸ При овоме спомињемо значајан рад М. Ивић 1958, у којем се, између осталог, напомиње да је „Карактеристично ... да се глаголи ... ван конкретних израза не могу употребити у перфективном виду за означавање забране“ изузев малобројних израза, као: *не назеби, не њадни*, мада се као „посебни изрази“ којима се изриче опомена, упозорење као регуларни наводе и искази: *не заборави, не узми за зло, не њрими за увреду, не схвайти криво, не уишиши нам у грех, не њомени ме у злу*, за које М. Ивић вели да су „сви ови изрази обични у свакидашњем говору образованих људи“ (стр. 26–27). О употреби (им)перфективног вида уз негацију у императиву детаљно говори Милка Ивић у овом свом раду.

Императивно значење исказује у таквим примерима модалну *садашњосћ* или непосредну блиску или даљу *будућносћ*, тј. подразумева неопредељеност у којој временској тачки или перспективи треба нешто да се обави. Такво императивно значење се (ис)казује глаголима свршеног и несвршеног вида.

Често се овај тип употребљава за 1. и 2. л. мн. онда када се њиме помиње какав *предлог*, *захтев* да се заједнички приступи траженом послу, чиме се обухвата(ју) и говорно лице и слушалац (слушаоци), као:

Да погледамо (сада) шта сте код куће написали. *Да видимо* шта пише у овој књизи. *Да научимо* песмицу напамет. *Да размотримо* предлог. *Да пођемо* кући. *Да чујем* твоје мишљење⁹.

(б) Нешто одређеније у императивној функцији директне *наредбе*, *налога*, *захтева* и сл. имају искази, попут:

Да те видим на предизборној конференцији. *Да ме оставиш* на миру. *Да ми вратиш* дуг¹⁰. При томе је временска координата у односу на актуелни моменат говора говорног лица неодређено „померена“ на неки тренутак у ближој или даљој перспективи.

(в) Сличну улогу преузима и везник *нек(а)*.

Конструкцијом *нека* + *ипрезент* глагола исказује се стандардна императивна *наредба*, *намера*, *жеља*, *циљ*, која се, начелно, упућује трећем, у говору неприсутном лицу, али које је у ситуацији да налог или подстицај говорног лица изврши, као:

Чим падне мрак, *нека* деца *пођу* кући. *Нека* Иван *завеже*. *Нека* га *врати* кући. Ко не може да иде *нека* *остане*. *Нека* ђаци *уђу*.

Међутим, конструкцијом везника *нека* + *ипрезент* глагола може се исказати *намера*, *жеља*, *циљ* радње којом се обухватају и друга лица — 1. или 2. лице јд. или мн., као:

Ја те молим — само један дан, а онда *нека* *умрем*, *нека* *ућонем* у сан. *Нека* *радимо* цео дан, али *нека* *имамо* од тога користи. *Нека* ме та чаша *мимоиђе*. *Нека* ти се ништа лоше *не деси*.

(г) Као посебан случај синтаксичког модела могуће је разумети и исказе конструисане везником *нека* (*се*) којима говорно лице означава (своју) *жељу*, *намеру*, *захтев* упућен другом лицу или другим лицима,

⁹ Исп. Синтакса 2005: Евентуална замена ових облика презента без речце *да*, довела би до померања значења (§ 377).

¹⁰ Замена императива презентом довела би до померања на значењском плану, онда би се именовала радња коју адресат треба да изврши (Синтакса 2005: § 377).

с тим што извршење глагола главне реченице треба да изврши онај коме се глаголска радња (од стране говорног лица) упућује, као:

Реци му *нека не њрича* више. Кажу му све у лице, *нека зна* с ким има посла. Нареди *нека се* у школама *заведе* ванредна настава.

Слична је и употреба речце *нека* којом се исказује *жеља, намера, циљ, налог* говорног лица који треба да оствари, изврши онај коме се исказ упућује или лице на које се исказ у датом тренутку односи или може односити, као:

Нека жене не носе мушке кошуље. *Нека* ти је пушка увек у приправности. *Нека* буде по твојој. *Нека* буде свакоме по заслуги¹¹.

(д) Императивном функцијом исказа може се говорно лице обраћати другом лицу (или лицима) обликом 3. л. јд. или мн. презента, онда када говорник својим захтевом испољава према некоме извесно (не)поштовање, супериорност или сл., као:

Нека господа *уђу*. *Нека* незвани *изађу*. *Нека* госпођа *не виче*, и сл.¹²

У неким случајевима везник *нека* има функцију *посредног њре-ношења жеље* или *захтева* неназначеном и неприсутном вршиоцу радње, тј. у облику 3. л. јд. и мн., као:

Нека буде борба непрестана, *нека* буде што бити не може, *нек'* ад прождре, покоси сатана¹³.

(ђ) У императивном значењу *блажу форму налога* или *жељу* презентом исказују питања, као:

Што *не седнеш?* Зашто *се не бунши?* Како *подоносиш* такву неправду? Примери с датом реченичном структуром подразумевају, према тумачењу М. Ивић, две ствари: прво — неизвршеност радње од стране другог лица и друго — говорно лице сугерише саговорнику извршење поменуте радње.

Оваква значења имају и питања, као:

Зашто *не сјаваши?* Зашто *се* опет много *бринеш?*

Њима се подразумева *подошћују* на вршење радње, као и само помињање радње¹⁴.

¹¹ Семантичка вредност таквих исказа заправо је идентична императиву, а лексема *нека* је начелно идентична са везником / речцом *да*.

¹² Такав „манир“ комуникације својствен је некадашњем „високом“ друштву, неким дијалектима и другим језицима (исп. Синтакса 2005: § 1202).

¹³ Тај пример, као и друге (који нису баш исте категорије) наводи М. Стевановић 1979: 704 –705.

¹⁴ Исп. Синтакса 2005: § 379–381.

(е) Има глагола у којих се императивна функција може исказати једино презентом. Такви су они у којих је структура реченице конструисана модалним глаголима *моћи*, *морати*, *смећи*, *итребаћи*, *имати* / *немати* сл., као:

Не смеи више *радићи*. *Мораш да идеш* кући. *Има да те нема*. *Има то да урадиш*. *Има да смеи!* *Не треба* за то *марићи*. *Не смеи бринући* за то¹⁵ — при чему се реченичном структуром исказује одређен став говорног лица, а имплицитно може понекад садржавати наредбу, претњу, савет и сл.

Слично се понашају и глаголи *догађаћи се*, *свиђаћи се*, *гадићи се* — у којих у датим реченичним исказима изостаје вољна компонента као битна за оспособљавање глаголске лексеме, а која се, иначе, отелотворује у императивном облику¹⁶.

(ж) У другој прилици, особито у колоквијалној констелацији, радња коју говорно лице казује може да има *ојшайивно* значење: *жељу*, *наду*, *сћав* који говорно лице испољава у односу на исход онога што се некоме у директном обраћању казује, као:

Нема шта да бринеи. *Треба да будем* спокојан. *Волим да положии* испит. *Желим да те видим*¹⁷.

ПЕРФЕКАТ у императивном значењу

Конструкције овога типа најчешће се јављају у спрези с речцом или везником *да*, као:

Да си се одмах враћио! *Да ниси* више *йиснуо!* Бог те *йоживео*. Бог ти среће *дао*. Ако превариш, дана *не видео*. *Да си сутра дошао* код мене. *Да* никуд ниси *мрднуо* из куће. *Да те нисам* више *видео* овде. *Да* то никад више *ниса рекао*. *Да* ме више ниси *дирнуо*. *Сломио* врат, *несрећниче!* *Убио* ме бог, ако знам шта хоћеш! *Ђаво* ме *однео* ако знам о чему причаш¹⁸.

У оваквим приликама перфектом се исказује став говорног лица који има карактер *наредбе*, *зайовесћи*, *клејве* или *изричиће жеље* која се, и најчешће у строгој форми и интонацији, експлицитно захтева. Употреба перфекта уместо презента својом „прошлом“ конотацијом

¹⁵ Облици императива припадали би, међутим, неједнаким значењима.

¹⁶ Исп. о томе Танасић 1983 и Синтакса 2005: § 530–531.

¹⁷ У прва два примера исказ је замењив императивом (*не брине*, *буди спокојан*), док је у друга два примера таква замена неизводљива, јер глаголи *волећи*, *желети* и сл. немају финитни смисао и захтевају допуну која се може казати императивом.

¹⁸ У оваквим случајевима обичан је и презент, као: *Ђаво да ме носи* ако знам о чему причаш, и сл.

указује на сигурност, а тиме и чврст захтев извршења с обзиром на то да све што је везано за прошлост јесте у границама сигурности, недвосмислености и искључивости. Перфектом се истиче решеност говорног лица да наредба или захтев буду неизоставно, сигурно извршени.

ФУТУР I у императивном значењу

Могуће је обликом футура првог исказати *зайовесѝ*, *ојомену*, *налог*, *жељу* или *ѝреѝњу* говорног лица упућену другом лицу, чиме се у говорној комуникацији именује радња која у структури исказа директно казује начин извршавања онога што говорно лице саговорнику казује, као:

Играћеш ти мени пипиревку на врх игле па ће ти и то бити широко као гумно¹⁹. *Оѝићи ћеш* у продавницу и *ѝражићеш* да ти врате кусура. *Будићје* неко пре него што постанете нешто²⁰.

У овим случајевима, када се радња исказује модалним глаголским облицима, облик футура има императивну функцију која ће се, у односу на актуелни моменат говорне ситуације извршити, односно коју треба вршити, реализовати у будућности²¹.

ФУТУР II у императивном значењу

Императивно значење могуће је исказати и у спрези са футуром другим, у којем случају се императивном функцијом може успостављати паралелна, истовремена радња с неком другом будућом радњом, зависно од управне и зависне клаузе²², као:

Кад будеш у Београду, *свраѝи* код мене. *Ако будеш* имао боље решење, *немој ѝрихвѝићи* моје. Докле *будеш* овде, *буди* мој гост.

¹⁹ Пример из речничке грађе РСАНУ.

²⁰ Пример из Синтаксе (§ 335). У Синтакси се казује да би облик футура могао бити замењен императивом без померања на садржајном плану, а наводи се и Стевановићев пример из народне песме: *Него ћеш ми цара ѝоздравѝи / да не води два своја сесѝрића*, али се напомиње да се „модални карактер футура првог не може увек лако једнозначно утврдити“, јер „и радње које се исказују модалним глаголским облицима, императивом и потенцијалом, имају будућу временску перспективу“ (§ 504). Овом се унеколико противи тврдња (§ 537) по којој је „транспоноване императива могуће само у прошлости, никако у будућности“, и да се „у народним говорима ... императив употребљава за исказивање радњи које су се понављале у прошлости“, односно да је за императив карактеристично да се „приповедање прошлих догађаја јавља само у форми другог лица једине, при чему се субјекат може појавити у номинативу мн. и то у сва три лица, уколико именска реч разликује лице (§ 536 и § 537).

²¹ Исп. о футуру I и Стевановић 1970: 671–678.

²² Граматичари махом истичу да тај облик не означава реализовану већ само хипотетичну радњу (Стевановић 1979: 678–700), коју само „танке нити повезују са временским облицима“ (Станојчић–Поповић 2005).

У таквим случајевима, постоји могућа истовременост радње футура другог и императива²³.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВИ у императивном значењу

Императивно значење исказује се и функцијски самостално употребљеним глаголским облицима радног, односно трпног придева (ређе правих придева), као:

Забрањено пушење. Забрањено лепљење плаката. Улаз строго забрањен. Забрањено је рекламирање алкохола. Незапосленима улаз строго забрањен. Забрањено паркирање (заустављање и сл.). Забрањена трговина. Приступ уређају ојасан по живот! Није дойушћена трговина наркотицима.

Значењем се исказује изричита *наредба, забрана, захтев* (односно *недойушћане*) који треба да буде у сагласности с радњом предвиђеном као актуелном, могућом, (по)жељном. Захтев је формално транспонован у садашњост, док је (из)вршење радње трајно важеће, тј. временски нелоцирано, а извршење зависно од пасивне или активне дијатезе. Издавалац налога је анониман, као што је и извршење радње упућено неименованом вршиоцу, односно свакоме ко би потенцијално могао доћи у прилику да налог прекрши (не изврши), а радња се актуелизује у сваком конкретном случају у којем је она за онога на кога се односи (или може односити) извршива²⁴.

ИНФИНИТИВ у императивном значењу

(а) Инфинитив може преузети функцију императива у *наредбодавном, налогодавном, зајоведном* или сличном значењу, без директног обраћања неком персонализованом вршиоцу радње, али којом говорник експлицитно захтева да наредбу изврши свако коме је заповест (потенцијално) упућена, односно свако ко је у ситуацији да налог изврши, као:

Устайи. Ђуџайи. Не викайи. Не скакайи. Не џуцайи. Нишћиа не радији. Издржайи до краја. Пазийи на децу. Не хранији животиње, и сл.

Исказ је скраћена, елидирана реченица са предикатском функцијом инфинитива глагола свршеног и несвршеног вида.

²³ М. Ивић као битну карактеристику футура другог истиче управо везаност за другу будућу радњу (Синтакса 2005: § 511, фуснота)

²⁴ Наредба се обично исказује придевом *забрањен, -а, -о*, који може бити замењен синтагмом *није дойушћено*, али би таквом заменом наредба била унеколико ублажена (*није дойушћено* претпоставља заправо негирано *дойушћење*, за разлику од *забране*, која не претпоставља никакав елеменат допуштања).

Императивни исказ налаже реализацију без обзира на временски тренутак у којем се налази (неименовани) издавалац налога и (деперсонализовани) потенцијални извршилац налога.

(б) Слични су и захтеви и упозорења исказана деперсонализовано реченицом, без директног обраћања (из)вршиоцу радње, али са знаком радње коју у датим околностима ваља (из)вршити као *уйуи-сїво, їреїоруку* у вези с каквом потребом, захтевом или условом исказаним инфинитивом у предикатској позицији, при чему су у анонимној позицији и давалац и спроводилац радње, као:

Лек *чуваїи (држаїи)* на хладном месту. Средство не *узимаїи* на празан стомак. Кварљиву робу *држаїи* искључиво у замрзивачу. *Прилеїиїи* поштанску марку на сваки захтев. *Послаїи* исечак ткива на анализу.

У извесним случајевима деперсонализовани извршилац радње се може „препознати“, уколико исказ има вредност захтева који функционише у околностима у којима вршилац радње може себе подразумевати, те у времену за које се радња имплицира, као у примерима:

Владу *образоваїи* својим људима. *Одговориїи* хитно на сва писма. *Осїаїи* на својим местима. Треба *гледаїи* своја посла. Ваља ту ствар *имаїи* на уму. Мора се *чуїи* и друга страна²⁵.

Функција *дирекїивне молбе* или *захїева, забране* или *жеље за забраном, їреїоруком* или *саветїом, одвраћањем од акције* и сл. исказује се инфинитивом глагола и (најчешће) императивном речцом *немој, немојмо, немојїе*²⁶, зависно од тога да ли се заповест односи на 2. л. јд., 1. или 2. л. мн., при чему се једино из контекста може закључити на кога се односи радња од чијег вршења неко хоће некога да одврати, као:

Не, *немој* ми *їриїи*. *Немој* ме *заборавиїи*. Лоше је *узимаїи* му то за зло. *Немојмо* другоме *желеїи* несрећу. *Немојїе* *радиїи* недељом. *Немојїе* преко мере *јуриїи*. *Немој* га никада *заборавиїи*. *Немој* ми *сїаїи* на ногу. *Немој* *їлакаїи*. *Немој* се због тога *секираїи*.²⁷

У овим приликама у структури искази могу да функционишу само за 2. л. јд. и за 1. и 2. л. мн., док се оваква конструкција не може

²⁵ Уп. детаљније о томе — Синтакса 2005: § 577–579 и § 1198.

²⁶ *Немој* је облик од старог императивног облика — *не мози*.

²⁷ У посебним случајевима, могуће је за облике 2. лица употребити 1. лице као захтев упућен самоме себи. У деперсонализованом моделу, могуће је речцу *немој* и сл. заменити речцом — *не* за одрицање извршења глаголске радње, као: *Не* *їлакаїи!* *Не* *секираїи* се. *Не* *јуриїи!* *Не* *радиїи* недељом! и сл. или исказом — *не їреба, не ваља (се), није добро* итд.

употребити за 3. лице. Императивна функција се заправо садржи у речци *немој*, док се сама акција генерише значењем инфинитива реченице²⁸.

ИМЕНИЦЕ у императивном значењу

Реч је о именицама реченичног значења, начелно без предикатске клаузе, које се реализују као деперсонализована директна *ојомена* упућена анонимном, фиктивном или неодређеном лицу.

Императивна функција општег је карактера, а императивни исказ се имплицитно упућује само 1. и 2. л. једнине и множине. Опомена се на овај начин формира у скраћеном, концизном, економичном облику, у говорној комуникацији и с извесним нарочитим (повишеним, усплахириеним) тоном, а у писаној форми често са знаком узвика, као:

Тишина! Пажња! Ојрез! Ојасносћ! У јомоћ! Сјој.

Именицама у овој функцији се изриче и *сјрога команда* или безуслован *налог*, *наредба* којом говорно лице захтева неодложно, моментално извршење радње од стране оних којима је наредба или упозорење упућено. Императивна опција је редукована на именски израз при којем је предикат логички иманентан. Извршење радње се упућује или 2. лицу једнине или множине, или као општа информација коју неко (други) треба да уважи, као:

У собу! Марш! Кафу! Ни речи више! Без јриче! Без шайушања! Руке у вис! Паре или живој!

У другим, строжим, еуфоричним или алармантним ситуацијама изрицање у говору бива пропраћено и повишеним тоном или одговарајућом гестикулацијом, као: *Авиони! Бојни ојрови! Јурши! Најад! Палба! Разлаз! Сви у најад! У бој! У сјрој!* и сл.

На исти или сличан начин исказује се стална *ојомена*, *наредба* или *забрана*, која се означава саобраћајним и другим знацима или упутством, знацима који се или подразумевају или знају, а којима се друго лице или друга (анотативна) лица упозоравају на оно на шта се њима одређује, обавештава или означава, као:

Радови (на путу). Школа! Деца! Ојрови. Једносмерна улица. Забрана кретања. Забрана саобраћаја за аутомобиле. Забрана пушења. Забрана уласка у ову просторију. Ојасносћ по живот! Оштра кривина на путу.

Референцијална радња на коју се императивном именицом (наредбом, опоменом) упућује иманентно се садржи у значењу саме име-

²⁸ Стевановић 1979: 706, наводи да „уз *немој* никада не стоји и не може стајати облик императива“.

нице, док се предикатска опција која следи (или треба да следи) подразумева и реализује зависно од конкретних околности, и у процесу саопштења се не изриче, већ се извршава сагласно са оним што у свакој датој ситуацији треба учинити.

У свим овим случајевима најчешће не постоји облик негације нити форме казивања у виду негативно конструисане реченице, јер су захтеви, наредбе махом афирмативне природе, а евентуално негативне радње заправо су такође изрични захтеви (*Ни речи више! Без њриче!*)²⁹.

ПРИЛОЗИ у императивном значењу

Прилошки искази се поглавито исказују реченицама / речима изреченим *командом* у непосредном обраћању (обично наредбом у војсци, полицији и сл.) упућеном појединцу или формацији која се нађе у позицији да наредбу, захтев, наређење изврши, наредбу која се обично, по правилу, исказује скраћеним моделом исказа и појачаном интонацијом изговорене команде. При томе се предикат радње не помиње, али се начелно подразумева, као и субјекти који су извршиоци радње, а којима се команда издаје, као:

(а) *Мирно! Најред! Назад! Вољно! Налево круг! К нози! О десно раме! Поздрав на десно!*

(б) Али и иначе, кад се у посебним околностима или расположењима заповедним прилогом изриче каква наредба, забрана, захтев и сл., израз се махом своди на безглаголски облик, при чему је начин извршења радње имплицитан онима којима је наредба изрично или иманентно упућена, као:

Тихо! Тише! Полако. Наглас (рећи). Најамеј (научити). Разговейније (говорити). Назад! Форше! Пијано (свирати)! Брзо! Брже! Доста више (тога плакања). Доста (је било) шале. Ојасно по живот! Макнујо — ѡакнујо!

(в) Могуће је да у одређеним ситуацијама говорно лице прилошким речима исказе какво своје *субјективни расјоложење, жељу* или *јоруку* (обично са позитивном конотацијом) и да је саговорнику упуту такође редукованом реченичном формом, као:

Срећно! Пријатно! Усјешно било. Добро дошао! Добро дошли! Боље вас нашли.

²⁹ За разлику од реченог, реченице као — *Нека не каже / кажу ни речи више* и сл. као негација би потпуно изменила тип и карактер заповести, наредбе, забране и сл.

УЗВИЦИ у императивном значењу

Сличну функцију врше и подстицајна обраћања узвицима или квази именицама, која се, као извршиоцима, упућују махом животињама, попут:

Марш! Ђиха, ђи хај ђе! Ђиха-ђиха четир' ноге. *Ојс! Ајд! Хој. Пси. Сћооој! Ии! Шибе!*

Зависно од околности, императивни узвици могу се разумети као *йодсћицај*, *захћев*, *налог* и сл. упућен само 2. лицу једнине или множине.

Императивну секвенцу могуће је назначити и подстицајним или налогодавним узвиком, речцом или партикулом, обично упућеном саговорнику или групи лица, при чему подстицај на акцију, разговор или др. врши говорно лице, а имплицитна радња се подразумева без помињања одговарајућег глагола, а подстиче облицима узвика типа: *(х)ајде*³⁰, *деде(р)*, *ај(д)мо*, *(х)ајдемо*, *де*, *дела*, *дедер*, као:

Хајде у биоскоп! *Хајде*, немој да си луд. *Хајде*, не буду неверни Тома! Сви у напад, *ајмо*, *ајће!* *Ајмо* да кренемо од овога (питања).

При томе је својствено да се облицима — *ај(д)мо*, *ајдемо*, *хај(д)мо*, *хај(де)мо* и сл. упућује на 1. лице множине, а облицима — *ај(де)ће*, *хај(де)ће*, упућује се на 2. л. множине, док се за 1. и 2. лице множине заједно употребљавају облици, *ајдемоће*, *ајмоће*³¹. Позив на акцију не упућује се трећем лицу једнине или множине.

Тим узвицима носилац реченичног субјекта понекад изражава *знак извесног чуђења*, *негодовања сумње*, *неодобравања* у вези са акцијом другог / других лица, као:

Ма *хајће*, молим вас, шта то причате! *Хајде* не говори глупости. Море *ајде*, зар ја да те преварим!

Истим узвицима може се имплицирати императивно значење: *иди(ће)*, *одлази(ће)*, *ходи(ће)*, *йођиће* и сл. упућено 2. лицу једнине или множине у непосредној комуникацији, понекад као *ојомена*, *налог* или *захћев* говорног лица исказаног у вези са (не)извршењем онога што се другом лицу казује, као:

Ајде / ајће с милим Богом. *Ајде*, Јоване *ајде* већ једном, мајка те одавно зове. *Ајће / ајдеће* на спавање. *Ајмо* овамо, Петре.

У функцији *ујозорења*, *ојомене*, *изненађења* јављају се и узвици: *глеће*, *йасће*, обично у облику 2. л. мн. у значењу — *гледај*, *йази*, *види*, као:

³⁰ Према турском *haydi*.

³¹ У датим случајевима, облик *хајде* може бити изостављен, а налог исказан као општа наредба или подстицање као: *Најад сад! Да се почне* већ једном!

Пасије — рупа на путу! *Глејте* шта он ради! и сл.

*

Закључујући излагање треба рећи да овиме није дат потпуни опис проблема нити су идентификоване све могућности императивних значења и изражаја, али могу, уз ово и досадашња истраживања послужити за даља истраживања, која ће ову тему допунити или на други начин употпунити.

Литература

- Ивић 1958: Милка Ивић, Словенски императив уз негацију, *Радови X/4*, Сарајево: Научно друштво НР Босне и Херцеговине (Одељење историјско-филолошких наука), 1958, 23–42.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ, 1959–.
- Синтакса 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика, прости реченица*, у редакцији Милке Ивић, Нови Сад: Матица српска — Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, 2005.
- Станојчић–Поповић 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамађика српског језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, 10. изд., Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Увод, Фонетика, Морфологија)*, књ. I, Београд: Научно дело, 1964.
- Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Синтакса)*, књ. II, Београд: Научна књига, 1979.
- Танасић 1983: Срето Танасић, О императиву у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик 13/1*, Сарајево, 1983, 15–26.
- Танасић 2005: Срето Танасић, О императиву у савременом српском језику, у: *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига, 2005, 37– 50.

Резюме

Эгон Фекете

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И СИНТАКТИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ В ИМПЕРАТИВНОМ ЗНАЧЕНИИ

В настоящей работе рассматриваются: (а) морфологические формы императива в сербском языке и (б) другие грамматические средства, с помощью которых можно выразить императивные значения (презенс, будущее время, глагольные причастия, инфинитив, имена существительные, наречия и междометия).